ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYETİN 80. YILINA ARMAĞAN

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK AYDINLANMASI VE PROF. ORHAN BURİAN (1914-1953)*

Zeki ARIKAN**

Bir tarihimiz var ki incelenmemiştir. Bir toplumsal bünyemiz var ki, nasıl kurulmuş, nasıl işlemiş, araştırılmamıştır. Yine bir edebiyatımız var ki, aranmamıştır.

ORHAN BURİAN

Sayın meslektaşlarım,

Değerli öğrenciler,

İçinde bulunduğumuz 2003 yılı Prof. Orhan Burian'ın 50. ölüm yıldönümüdür. Bu bağlamda Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi onun yüce anısına 5-6 Mayıs günlerinde bir sempozyum düzenledi. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nin 2003 yılı Hizmet Ödülüne Orhan Burian'ı değer görmesi de kadirbilirliğin, bu büyük insana duyulan saygının somut ve anlamlı bir ifadesidir. Şimdi ise onun bütün akademik yaşamını geçirdiği, anılarıyla yüklü bu çatı altında Burian'ı anmanın önemine işaret etmek isterim. Bana bu fırsatı veren Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğüne huzurunuzda içtenlikle teşekkür etmeyi vicdani bir borç bilirim. Biraz önce izlediğimiz **Ben Orhan Burian** [yapım VTR, 2003] belgeselinin metni onun kaleminden çıkmıştır. **Hal Tercümem** başlıklı bu yazıyı, yaşamının son yıllarında bir ansiklopedi için kaleme almıştı. Belgesel, görüldüğü gibi, onun

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyetin 80. Yıldönümü Etkinlikleri çerçevesinde, 10 Aralık 2003 tarihinde DTCF Muzaffer Göker Salonunda verilen konferansın metnidir.

** Prof.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

yaşamıyla ilgili görsel malzemeyle desteklenmiştir. Metin olduğu gibi alınmış, ancak **Günlük**'ünden alınan, özellikle hastalığı üzerindeki duygularını, ölüm karşısındaki düşüncelerini yansıtan birkaç cümle tarafımızdan eklenmiştir.

Şimdi öncelikle Burian'ı yaşamının genel çizgileri içinde tanımaya çalışalım:

Orhan Burian 1914 yılında Üsküdar Bağlarbaşı'nda doğdu. Babası Recep Paşa, annesi Mihriban hanımdır. İkisi erkek, ikisi kız olmak üzere dört kardeştirler. Aile, işgal sırasında birkaç yıl İzmir Bayraklı'da yaşamış, Kurtuluştan sonra Bursa'ya göç etmiştir. Orhan Burian'ın ilkokul yılları çok bölüklü geçti. 1926 yılında Bursa Bizim Mektebi bitirdi ve aynı yıl sınavla Kabataş Lisesi'ne kabul edildi. Bu okul o zaman İstanbul'un en seçkin liselerinden biriydi. Öyle ki 1933 yılında Üniversite Reformu yapıldığı zaman, burada görev yapan öğretmenlerin çoğu üniversite kadrolarında yerlerini aldılar (Ali Nihat Tarlan, Mükrimin Halil Yinanç vb). Orhan Burian, henüz Soyadı Yasası'nın kabul edilmediği yıllarda Orhan Recep adını kullanıyordu. Orhan Recep 1932 yılında Kabataş Lisesi'ni bitirdi ve aynı yıl içinde bakanlığın açtığı yurtdışı sınavını kazanarak İngiliz dili ve edebiyatı öğrenimi görmek üzere İngiltere'ye gönderildi. Burada şunu da belirtmek gereğini duyuyorum. Yurdışına öğrenci gönderilmesi projesi Cumhuriyet aydınlanmasının en kapsamlı olanlarından biridir. Daha 1920'lerden başlamak üzere bu proje hayata geçirilmiştir. Tarımdan tutun uçak mühendisliğine, arkeolojiye kadar çok farklı alanlarla ilgili öğrenci gönderilmiştir. Ekrem Akurgal, Rüstem Duyuran, Sedat Alp bu öğrencilerden yalnız birkaçı. Yine 1932 yılında yurtdışı sınavını kazanan bir grup öğrenci gemiye dolmuş, hay huy içinde Marsilya'ya doğru yol alıyorlar. Henüz 17 yaşında olan fakat ancak 15'inde gösteren Orhan Recep, elinde kâğıt kalem bir köşeye çekilmiş sürekli olarak annesine, ablalarına mektup yazıyor. Marsilya'dan Paris'e giden öğrenciler orada dağılıyorlar. Orhan Recep, çarpıcı birkaç cümleyle 30'ların Paris'ini bize çok güzel tanıtıyor. Bugün bile Paris'ini bize çok güzel tanıtıyor. Bugün bile Paris'in en görkemli mağazalarından olan La Fayette ve metro düzeni karşısında şaşkınlığını gizlemiyor. İrfan (Şahinbaş), Vahit (Turhan) ve Orhan bir iki gün sonra Londra'nın yolunu tutuyorlar. Orhan Burian'ın "*içimizden en iyi dönenlerden*" dediği Saffet Korkut da o tarihlerde İngiltere'ye gidenlerden biridir. İngiltere'ye giden gençleri zor günler bekliyor. Çünkü üniversiteler sınavsız öğrenci kabul etmiyorlar. Burian'ın o sıralarda ailesine gönderdiği mektuplar, bir öğrenci olarak içinde bulunduğu psikolojik ortamı en iyi yansıtan belgelerdir. Her üç öğrenci de sınavları vererek üniversiteye giriyorlar. Orhan Recep, Trinity Koleji'nin sınavını kazanarak Cambridge Üniversitesi İngiliz Edebiyatı bölümüne giriyor. Parlak bir öğrencilik

yaşamı, İngiltere'nin belli başlı kültür ve sanat kurumlarını tanıma çabasıyla bütünleşiyor. Aile çevresi ve eğitim gördüğü kurumlar, onu dünyaya açık bir insan haline getirmiştir. Gittiği konserleri, gezdiği sergileri tam bir uzman gözüyle değerlendirmesi, değerlendirebilmesi gerçekten onun kültür düzeyini çok iyi yansıtmaktadır. Behçet Kemal Çağlar, onunla Cambridge'de tanışmış ve kendisine hayran olmuştu. Rıza Tevfik de yine onunla İngiltere'de tanışmış "*Serab-ı Ömrüm*"ü *Muhterem Orhan Recep Beye Hediyemdir* (Oxford, İngiltere – 16 Eylül 1936) diye imzalayarak Burian'a sunmuştur.

Orhan Burian, daha öğrenciliğinin ilk yıllarında yazı yaşamına başladı. İlk yazıları Bursa Halkevi dergisi Uludağ'da çıktı. Tagore'dan yaptığı şiir ve öykü çevirilerini de ailesine yazdığı mektupların içine koyuyor fakat bunların yayınlanmamasını özellikle belirtiyordu. İstanbul'da o yıllarda yayınlanmakta olan Yücel dergisiyle iletişim kurdu ve "*Essay*" yani "*Deneme*" başlıklı yazısı burada yayınlandı. Bunu izleyen diğer deneme ve çeviri türünden yazılarıyla O, artık Yücelcilerin gönlünde taht kurmuştu.

Burian, Cambridge Üniversitesini bakanlığın verdiği süreden bir yıl önce bitirdi. Ancak İngiliz hükümetinin desteğiyle altı ay daha Cambridge'de kaldı. Çünkü İngilizler 1940 yılında ünlü romancı Thomas Hardy'nin 100.doğum yılını anmaya hazırlanıyorlardı. Orhan Burian'a da Hardy'nin romanları üzerine bir araştırma yapma görevi verildi. Burian bu araştırmayı yaptı. Fakat savaş dolayısıyla tasarlanan anma etkinlikleri yapılamadı. Burian'ın bir kitap oylumundaki araştırması yaklaşık 10 yıl sonra Ankara Üniversitesi yıllığında yayınlandığı zaman İngiltere'de büyük bir yankı uyandırdı ve bu araştırma, İngiliz eleştirmenleri tarafından takdirle karşılandı. Burian İngiltere'den Fransa'ya geçti. Paris liselerinde İngilizce öğretim yöntemlerini inceledi. Bundan sonra İstanbul'a döndü. Burada Yücelcilerle tanışmasını Günyol şöyle anlatmaktadır [*Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1976]:

"*Yücel dergisi çevresinde toplananların gözbebeği olmuştur Orhan Burian. Cambridge dönüşünde, Yücelcilerle, Gümüşsuyu Sarayarkası'ndaki Cennet Bahçesi'nde ilk kez buluşmuştuk onunla. YÜCEL'in sahibi Muhtar Enata, Yusuf Mardin, Haluk Şehsuvaroğlu, belki de Osman Nebioğlu ve beni, bu ufacık tefecik; altın çerçeveli gözlükleri altında fırıl fırıl dönen o zeki bakışlı gözleriyle bizi ilkten büyüleyivermişti yarı ciddi yarı alaya aldığımız bu insan. Herkes garsona Gazoz ısmarlarken o Gazöz ısmarlamıştı. Gazöz sözü, yadırgadığımız züppe çevrelerin kılı kırk yaran, kelimelerin aslında, özünde, ödün vermez bir bilgiçliğin bütün ağırlığıyla kendini ön plana çıkaranlara özgü bir nitelik taşıyordu bizler için. Oysa, sonradan gördük: Orhan Burian, bütün bilgiçliklerin, züppeliklerin çok*

ötesinde, çok üstünde bir insandı. İçten, alabildiğine açık, yüreği kafasıyla halka yönelik, giyim kuşama pek önem vermez, küçükle küçük, bilgisizle bilgisiz, safla saf, temizle temiz, kirliyle alabildiğine temiz olmasını bilen, beceren bir insandı."

Orhan Burian, 1937 sonbaharında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngilizce Bölümüne doçent olarak atandı. O zaman, yurtdışında yüksek öğrenimini tamamlamış ya da yurtdışında doktorasını almış kimse, teze gerek duyulmaksızın doçent unvanını alabiliyordu. Ankara Üniversitesinde ve Türkiye'de yazılı bir tezle doçent olan ilk kişi, 1941'de, Ekrem Akurgal'dır. Bunu, anlaşıldığına göre Burian izlemiş ve o da yazılı bir tezle 1942 yılında doçent unvanını almıştır. Askerliği ve 1947-1949 yıllarında Amerika'da yaptığı araştırmalar dışında, Burian'ın bütün akademik yaşamı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde geçmiş, Üniversiteler Yasası çıkıncaya kadar da Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Tiyatro Tarihi dersleri okutmuştur.

Burian üniversite dışında yazarlığını sürdüren ender bilim adamlarından biridir. Günyol'un deyimiyle Yücel dergisini bir yamalı bohça olmaktan kurtardı. Dergiyi çağdaş ve hümanist bir çizgiye çekmeyi başardı. Bu dergide deneme, eleştiri, çeviri örneklerini verdi. Bununla da kalmadı, Türk edebiyatında ilk kez deneme ve eleştiri kavramlarına açıklık getiren de yine Orhan Burian oldu. XX. yüzyıl Türk şiiri ve romanı onun kişiliğinde gerçek bir eleştirmenini buldu. Halide Edip'i, Halit Ziya'yı en iyi değerlendiren hiç şüphesiz Orhan Burian oldu. 1937'de Behçet Kemal Çağlar, Haluk Şehsuvaroğlu ile birlikte *Mütarekeden Sonrakiler* (1937) başlıklı şiir antolojisini yayınladı. Bunu, 1946 yılında doğrudan doğruya kendisinin hazırladığı *Kurtuluştan Sonrakiler* başlıklı antoloji izledi. Bu antoloji o tarihlerde en çok takdir edilen ve aranan bir eser olmuştur. Şimdi yeniden basılmıştır. O zamana kadar kendini kanıtlamış, şairlerle yeni yetişen genç şairlerimiz bu antolojide yer aldılar. Şair ve yazar Eray Canberk'in belirttiğine, Burian'ın o gün, şairlerimiz hakkında vardığı yargılar bugün de geçerlidir. Burian, antolojiye Faruk Nafiz'le başladı: Çünkü, *"Şiirimizi şekil yönünden derli toplu, dediği hemen anlaşılır ve temiz bir dile götüren hececi şairlerin en önemlisi hiç kuşkusuz Faruk Nafiz oldu. Hecenin kalıplarından en çok ahenk çıkarmayı beceren, hece veznini ustalıklı kullanan şair olarak Cumhuriyet dönemine onun sesiyle girdik."* Yahya Kemal'i ise, İngilizce yazdığı XX. yüzyıl Türk şiirini ele alan bir başka eserinde değerlendirdi. Bu eserinde ve bir konuşmasında Yahya Kemal'in şiiri hakkında şunları söylüyordu:

"Yahya Kemal ustaların ustasıdır. Faruk Nafiz'e rehber olmuştur. O divan edebiyatı üzerine eğilerek, sönmekte olan bir ateşi sonuncu kez de olsa

bir kere daha canlandırmak emeliyle eski şiirin rüzgârına kapılarak ölmez parçalar yaratıyor..."

Öte yandan o tarihlerde adının bile anılması yasak olan Nazım Hikmet'e de antolojide önemli bir yer verdi. Onun sanatını en iyi değerlendirenlerden biri de yine Orhan Burian'dır:

"Bu şair, son yirmi beş senenin şairleri içinde destan rüzgârıyla küheylanlaşmağa en kabiliyetli şair olarak kendini bize kabul ettiriyor. Gür bir ses, insan bir kalple şiir yazıyor. Simavnalıoğlu destanında –kahraman yokluğuna göz yumunca– destanın yer yer de olsa nehir gibi akışı, harelenişi var; beldeleri, sahralariyle bir ülke var; bir duyuş birliği var. Bu her şaire nasip olmayan bir ilham nimetinin eseridir..."

İnsan, Ortaçağın karanlığından, baskısından Hümanizma ve Renaissance'la kurtuldu. Duygu ve düşünce özgürlüğüne kavuştu. Yaratıcı düşünce, aklın özgürlüğü, bilimsel gelişmenin temellerinin atılması, sanatta büyük atılımlar yine, Renaissance'ın eseridir. Bütün bu gelişmelerin uzağında kalan Türkiye ancak 1923 devrimiyle aydınlanma sürecine girdi. Aydınlanma, Kant'ın dediği gibi, "*insanın, kendi aklını, başkasının kılavuzluğu olmadan kullanmasıdır.*" Aydınlanmanın ileriye doğru uzayıp gidecek olan bir gelişme, bir olgunlaşma süreci olduğunu Macit Gökberk de vurgulamaktadır.

Doğu, özellikle İslam dünyası Atatürk dönemine kadar kendi Renaissance'ını yaratamamış olmanın acısını çok çekmiştir. Orhan Burian, "*İşte Asya'nın çocuklarını, kendilerine ve ulusal bütünlüklerine kavuşturan şövalye-ruh Atatürk oldu. Onun yapıcılığı bir destandır*" diyor. Orhan Burian'ın deyimiyle "*ATATÜRK ASYA'NIN RENAİSSANCE'ıdır.*" Çünkü Türk toplumunu Ortaçağ'dan, Ortaçağ zihniyetinden ayıran Atatürk olmuş ve böylece dinsel kültürden laik kültüre, skolastik felsefeden aydınlanmacı, akılcı felsefeye geçilmiştir. 1940'lı yıllarda hümanizma kavramı planlı, programlı olarak ele alınıp tartışılmış ve bu alanda gösterilen çabalar, düşünce ve kültür yaşamımıza yeni değerler katmıştır.

Yücel dergisi altıncı yayın yılına girerken Orhan Burian'ın girişimiyle Şişli Halkevinde 26 Şubat 1940 akşamı bir toplantı düzenlendi. Toplantının amacı *Hümanizma yoluyla kendimizi bulmak* sorununu tartışmaktı. Bu toplantıda hümanizmayı "*bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemi*" olarak tanımlayan Orhan Burian ise görüşlerini şöyle açıklamıştı: "*Kendimizi arayalım derken ferdi kast etmiyoruz. Bir tarihimiz var ki tetkik edilmemiştir. Bir içtimai bünyemiz var ki nasıl kurulmuş ve nasıl işleyegelmiş olduğu araştırılmamıştır. Gene bir edebiyatımız var ki aranmamıştır. Ne için? Çünkü hadise ve meseleleri hümanis kafa ile görmesini bilmedik. Bu zihniyet Avrupa'ya Renaissance ile yayıldı.*"

Burian'a göre bugün Türk hümanizması *"Asırların yüklediği nas ve dogmalardan silkinerek, insana gitmek, öteye ileriye, asla, köke inmek zarureti ile"* karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.

Yücel'in *"Hümanizma aracılığıyla kendimizi bulmak..."* atılımı, geniş bir yankı uyandırdı. Dönemin gazete ve dergilerinde konuya ilişkin birçok yazı çıktı ve çeşitli görüşler ileri sürüldü. Derginin yine Orhan Burian'ın kaleminden çıkan *Müşterek Yazımız* başlıklı açıklamasında şöyle deniliyordu:

"Türk varlığının aslı karakterlerine tabi olarak yeni Türk cemiyetinin organizasyonuna ait bütün meseleleri yeniden tetkik etmek: İşte Türk hümanizması."

Orhan Burian, hümanizmayı bizim açımızdan ele alırken şu koşulların dikkate alınması gerektiği üzerinde duruyordu: Hümanizma tarihin akışı içinde başlangıcı ve sonu olan geçmiş bir dönem diye alınamaz. Onun içindir ki ülkemize hümanizmanın girmesi, bizim sözgelimi XV.yüzyıl İtalyası ya da XVI.yüzyıl İngilteresindeki fikir hayatına dönmemiz demek olamaz. Bizim memleketimizde de bir zihniyet değişmesi, bir fikir devrimi olacak; fakat bu bizim kendi koşullarımızın ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Yeni bir tarih dönemecini yinelemek karşısında değiliz. Daha doğrusu tarihi yeniden yaşayamayız. Son çözümlemede: *"Türkiye hümanist zihniyete, içinde bulunduğu şartların icap ettirdiği surette varacaktır."*

1940'lı yıllarda gerçek anlamda bir Türk hümanizmasının altyapısı hazırlanmış ve Türkiye'yi bir Renaissance'ın eşiğine getiren adımlar atılmıştır. Atatürk'ün de değerini takdir ederek yüksek görevlere getirdiği Hasan-Âli Yücel'in 1938'de Milli Eğitim Bakanlığına atanması, eğitim ve kültür alanında ülkemize yeni ufuklar açtı. Yücel, çeviri konusunu bizim için bir *"uygarlık dâvası"* olarak gündeme getirdi. Yücel Batı'nın ve giderek Doğu'nun en önemli klasiklerini dilimize kazandırırken İstanbul Üniversitesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki birikimi de değerlendirdi. Orhan Burian bu çeviri hareketinde çok önemli bir rol oynadı. Zaten daha önce Tagore'un Bahçevan'ını dilimize kazandırmıştı. Burian, öncelikle, bu bağlamda Shakespeare'in başta Hamlet olmak üzere belli başlı eserlerini dilimize çevirdi. Burian, Shakespeare'e hayrandı. Yazılarıyla, dersleriyle, radyo konuşmalarıyla onun ülkemizde geniş kitlelere tanıtılmasında da önemli bir rol oynadı. Shakespeare'ın kim olduğu sorununa önce onunla ilgili değişik görüşleri irdeleyerek şu yanıtı veriyordu:

"Ama bütün bu hükümler, dış tesirlere fazla ehemmiyet veren, dehanın gördüğünü çabuk kapmak ve görmediğini sezmek kudretini küçümseyen bir düşünüşten doğuyor. Bu görüşe karşı, yüksek tabakadan olsun, kendi

meslektaşlarından olsun, birçok çağdaşlarının tanıyıp severek o eserlere sahip bildiği Stratford'lu Shakespeare henüz ayaktadır ve inkârcılarının hiç değilse, şimdiki delilleri ile yıkılmadan duruyor."

Türk aydını Shakespeare'i Tanzimat döneminde tanıdı. Eserleri sözgelimi Abdullah Cevdet tarafından dilimize çevrildi. Hatta II. Meşrutiyet döneminde kimi trajedileri sahnelendi. İlk kez Hamlet 1911'de İstanbul'da oynadı. Fakat unutmamak gerekir ki Shakespeare'in eserleri Türkçede Orhan Burian'ın kalemiyle yepyeni bir anlam, içerik ve ruh kazandı. Denebilir ki ilk kez Shakespeare'ın kahramanları onun kalemiyle Türkçe konuşuyorlardı. O, "*ana eser*" olarak nitelediği Hamlet'i şöyle değerlendiriyor:

"*Hamlet tarih taşımayan ezeli ve ebedi insan ruhudur!*"

Mehmet Başaran'a söylediğine göre Burian, Hamlet'i her on yılda bir yeniden çevirmeyi düşünüyormuş. Şüphesiz ömrü olsaydı, dilimizin yeni kazanımlarını da gözönüne alarak, Hamlet'i her on yılda bir yeniden dilimize kazandıracaktı. Burian yalnız klasiklere değil çağdaş yazar ve tiyatro yazarlarının eserlerine de büyük bir ilgi duydu. Huxley, Barrie, Synge, O'Neil, Arthur Miller'den yaptığı çevirileri bunlar arasında sayabiliriz. Tiyatro tekniğini çok iyi bilen Orhan Burian, "Canın Yongası" ve "Ceylan Çocuk" başlıklarını taşıyan iki oyun yazmaktan da geri kalmadı. Fakat ne yazık ki, bunlar, özellikle geleneklerimizi sorgulayan "Canın Yongası" bugüne kadar sahnelenmedi.

Orhan Burian, İngiliz edebiyatını daha sonra da Amerikan edebiyatını derinlemesine inceledi. Her iki edebiyatın sorunlarıyla ilgili olarak bugün bile değerini koruyan araştırmalar yaptı. Amerika'da bulunduğu sırada Goethe ile Byron üzerine yaptığı kapsamlı bir araştırma, onun aynı zamanda Alman edebiyatına olan vukufunu da kanıtlamaktadır.

Orhan Burian'ın ilgi duyduğu bir başka alan da Türk-İngiliz ilişkileri tarihi ve İngiliz kaynaklarında Türk kimliğinin araştırılmasıdır. O, yabancı kaynakların Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına ne kadar önemli bir ışık tuttuğunu, çok iyi kavrayanlardan biridir. Türk-İngiliz ilişkilerinin başlangıç dönemini ele alan doçentlik tezinin önsözünde şöyle demektedir:

"*Osmanlı devletinin yürüyüşüne siyasi bir gözle tekrar tekrar bakan Türk tarihlerinin yanında, memleketin iktisadi ve içtimai cephelerini aydınlatan yabancı kaynaklar, medeniyet tarihimizin yazılması için ihmal edilmez birer malzeme hazinesidir. Onların tercüme ve şerhinde Dil Fakültesi belki en verimli sahasını bulacaktır.*" Kendisi buna başlangıç olarak Richard Wrag adlı İngiliz gezgininin Türklerle ilgili seyahatnamesini inanılmaz zenginlikte notlar ekleyerek tezine eklemişti. Burian, Türk-İngiliz

ilişkileri konusunda pek çok araştırmaya imza attı. Babıali nezdinde üçüncü İngiliz elçisi Lello'nun muhtırasını yepyeni bir yöntemle yayınlaması Cavit Baysun ve Franz Babinger tarafından takdirle karşılandı.

Bilindiği gibi, Avrupa'da Türk görüntüsü ya da imgesi, Avrupalıların geçmişte Türkleri nasıl algıladıkları sorunu, ülkemizde son yıllarda gündeme gelmiştir. Bu konuda başta Bozkurt Güvenç olmak üzere değerli bilim adamlarımız önemli araştırmalar yapmışlardır. Ancak bundan 50-60 yıl önce Orhan Burian'ın bu konuya eğilmesi ve bu bağlamda bir çok eser vermesi, onun ileriye dönük sezgisinin ilginç bir göstergesidir.

Orhan Burian'ın İngiliz kaynakları ya da edebiyatında Türk görüntüsü üzerine ilk çalışmasını, "*Byron ve Türkler*" konusunda verdiği konferansta görüyoruz. Bu konferans 18 Mayıs 1938 tarihinde Ankara Halkevinde verilmişti. Burian bu konferansında, Byron hakkında "*verilmiş kat'i hükmümüz*"ün onun bir Türk düşmanı olduğu varsayımından yola çıkar... Byron'ın bütün eserlerini gözden geçirerek bu hükmü tersine çevirir:

"*...Byron, Yunan davasına karışmakla beraber, Türkler hakkındaki hükümlerinde tamamen bitaraf kalmıştır. Karşılarında harp etmeye hazırlanmış olmasına rağmen, Türklerin namuslu, vekarlı, cesur, misafirperver, nezaketli insanlar olduğunu gördü ve söyledi. Şu halde, bu konuşmanın esas fikirlerini tekrar toplıyacak olursak şöyle bir neticeye varmış oluruz. Byron Türk düşmanı değil, bir hürriyet dostuydu. Kendini, yabancı idarelere karşı başkaldıran bütün milletlerle hemhis bulmuştur. Onu Yunanistan'ın ayaklanmasında İmparatorluğa karşı buluyorsak bu onun Türklerden nefret etmesinden değil, tarihine ve eski medeniyetine taptığı Yunanistan'ı hür görmek isteyişindendir. Hürriyet meselesi bahismevzuu olmadıkça Byron Türkler aleyhinde hiçbir harekette bulunmamış; herhalde Türkiye'yi, İngiltere ve diğer birçok Avrupa devletlerine tevcih ettiği, hicvinden uzak tutmuş; ve yeri geldiği zaman Türkleri methedecek kadar asalet göstermiştir...*"

O sırada bir lise öğrencisi olan şair ve yazar Mehmet Kemal, daha sonra bu konuda şunları yazacaktır:

"*Hatip cesaretle fikirlerini ortaya sürüyor, savunuyordu. Bu konferansta alışılmışa, kulaktan öğrenilmişe karşı genç hatibin kafa tutuşunu gördüm. Zira bir Türk düşmanı diye tanıtılan adamın böyle olmadığını ispata çalışıyordu. Bu da o devirleri bilenler için ne kadar zor bir durumdu...*"

İngiliz gezginlerinin Türkiye ve Türkler üzerindeki gözlemlerini de derli toplu ortaya koyan yine Orhan Burian olmuştur. "*Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi*" (Belleten, 58 (1951) bunun dikkate değer örneklerinden biridir. Bu makalenin girişinde şöyle diyor:

"İngilizlerin Türkiye'ye alaka göstermesi on altıncı asır sonlarına, İngiltere'nin Akdeniz ticaretini kazançlı bulmaya başladığı günlere kadar gecikmiştir. Gerçi eskiden beri, bilhassa Kudüs'ü ziyaret maksadıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İngilizler vardı. Fakat bunlar memlekete alaka göstermemişler, dinlerinin baş düşmanı belledikleri halkı ise tanımaktan kaçınmışlardır. On altıncı asır zarfında kendini hissettirmeye başlayan gezip görme merakı, hususiyle kazanç hırsı, bu dar din görüşüne galip geldi. Müslüman memleketler, bu memleketlerin en mühimi olan Osmanlı İmparatorluğu da gezilir ve hakkında yazı yazılır memleketler sırasına girdi."

İşte Türk okuyucusu ilk kez Sultanın Org'u hakkındaki bilgileri bu yazıdan öğrendi. Renaissance dönemindeki İngiliz edebiyatında Türk görüntüsü ise ayrı bir araştırma olarak *Oriens* dergisinde İngilizce olarak yayınlandı. Bu uzun makalesinin sonunda Burian şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"...On altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyıl başlarındaki İngiltere'de Türkler hakkında geçerli olan yargılar, İngiliz gezginlerince yazılmış ve Avrupalı yazarlardan çevrilmiş kitaplara dayanıyordu. İngiliz gezginlerin belli bir düzeye varmış kitaplarına on altıncı yüzyılın seksenli yıllarına kadar rastlanmıyor. Bunların Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki doğrudan ilişkilerin başlamasını takip ettikleri rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzden İngilizleri genel Türk kavramıyla ilk tanıştıran Avrupa'dan gelen kitaplardı. Aslında bu iki kaynak arasında büyük bir fark da yoktur. Her iki durumda da Türklere "sadece hayatlarımıza ve ülkemize değil ruhlarımıza da düşman" olan o korkunç "termagant ve Hıristiyanlara işkence eden insanlar" olarak bakılmıştır. Fakat gezgin bir kez ayağını bu topraklara basınca kinini unutur ve bu insanlarda tuhaf ve değişik olan şeylere karşı heyecan duyardı. Gelenek, görenek ve yaşadıkları ortam, gezginlerin hayal güçlerine hitap eder ve bunları biraz uydurup biraz da naklederek kendi sözcükleriyle yazardı. Türklerin askeri güçlerini de fark etmişti. Yine de kendisinin bir Hıristiyan ve bu adamların da düşman olduğunu hiçbir zaman tam anlamıyla unutmadı. Bu adamların imparatorluklarına bir son verilmeli ve Kutsal topraklarla Avrupa'dan atılmalıydılar. Bu dönemde bir İngiliz tarafından yazılmış en geniş kapsamlı bilimsel bir inceleme olan Knolles'un General Historie of the Turkes adlı kitabı bile aslında bu üçbeş temel düşüncenin geliştirilmesinden başka bir şey değildir."

Orhan Burian, Richard Knolles'un tarihini derinlemesine inceledi. Bu konuda birkaç makale de yazdı. Öyle ki Prof. Paul Wittek, öğrencisi Vernon Parry'ye, Richard Knolles'un eseri üzerine bir doktora tezi hazırlamasını önerdiği zaman O'nun öncelikle Orhan Burian'la iletişim kurmasını salık

vermişti. Bu iletişim kuruldu. Fakat her nedense bu tez savunulmadı. Birkaç yıl önce Parry'nin ailesi, bu tezi Prof. Salih Özbaran'a verdi. Özbaran bu eseri yayınladı (V.J. Parry, *Richard Knolles' History of the Turks*, İstanbul, 2003). Bundan kısa bir süre önce Guardian'da bu eserle ilgili bir yazı çıktı. Yazının neredeyse yarısı Orhan Burian'a ayrılmıştı (Martin Wainwright, "Through the Sublime Porte", *The Guardian*, 29 November, 2003).

Prof. Orhan Burian, tarihin insancıl bir yaklaşımla ele alınmasından yanaydı. Sosyal ve ekonomik öğelere ağırlık verilmesi gerektiğini savunuyordu. Onun Osmanlı kaynaklarına derinlemesine nüfuz ettiğine şüphe yoktur. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Başbakanlık Arşivi'nde de araştırmalar yapmıştı. Orhan Burian, tarih ve edebiyat kaynaklarımızdan, toplumsal eleştiriye, fikir özgürlüğüne yönelik öğeler taşıyan eserlere büyük önem ve değer vermektedir. Gazi Giray'ın ve Sarhoş Abdi'nin birkaç şiirini bu bağlamda ele alan incelemesi, onun aynı zamanda divan edebiyatına olan vukufunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Burian, *"Her türlü kanaate saygı gösterilmesini tavsiye etmekle müsamahacılığın, demokratlığın güzel bir müdafaasını yapan"* Kâtip Çelebi'nin Mizanü'l Hak başlıklı eserine seçkin bir yer vermektedir. O Kâtip Çelebi ki yalnız kendi düşüncesinin doğru olduğuna direnerek kavga çıkaranları, örümcek ağına düşmüş aciz sineklere benzetmektedir. Koçu Beyin risalesi ise, *"Çökmeğe yüz tutan İmparatorluğun halini ve bu çökmenin sebeplerini en iyi, en açık, en korkusuzca anlatan vesikadır."* Yazarına da *"Türklerin Montesquieu'sü"* sıfatını kazandırmıştır. Ya Evliya Çelebi? *"Osmanlı-Türk uygarlığını yaratan ulusu, işi gücü, eğlencesi, bilgisi, inanı, huyu, gidişi, kısaca bütün yükseklikleri ve küçüklükleriyle temsil edebilecek önemde bir yazar çıkarmak altı yüzyılda nesrimize ancak bir kere nasip olmuştur: O da Evliya Çelebi'nin eseridir. Dilimizin de, düşünce dünyamızın da tek büyük klasiği odur..."*

Burian bir yazısında şöyle diyor, *"Ne kadar isteriz ki bir Kırım Seferi'nin sade tarihi değil, aynı zamanda içtimai şartlar dahilinde tetkik eden bir tarihçimiz bulunsun."* Orhan Burian, Selaniki tarihinde gördüğü Koca Sinan Paşa ile ilgili bir cümleden yola çıkarak tarihin insani tarafının görülmesi ve gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Selaniki, Koca Sinan Paşa'nın ölümünü anlatırken, bu vezirin mal hırsından söz ederek geriye bin kat eski ve yeni elbisesi kaldığını, bunların pazarda satıldığını, alanlara da hayır etmediğini yazar. Buradan hareketle Burian, tarih kitaplarının bir cümle ile insanileştiğini vurgulamaktadır. Çünkü, *"Koca Sinan Paşa'nın imparatorluk ordularına serdar olarak gittiği seferleri, Divanda çevirdiği dolapları bugün okuyup yarın unutmamız pek olasıdır. Ama bücür ve kavruk suretiyle bu kötü ruhlu ihtiyar vezir, Selaniki'nin o sanat ürünü cümlesinden*

sonra, gözlerimizin önünden bir daha gitmeyecektir. Tarihin bu insani tarafının görülmesi ve gösterilmesi gerek."

Prof. Orhan Burian, İngiliz kütüphane ve arşivlerinde çalışmak üzere 1951 yazında yeniden Londra'ya gitti. Üç ay süren bu çalışma süresince pek çok malzeme topladı. Ne yazık ki bunları değerlendirmeye zaman bulamadı. Getirdiği belgeleri Prof. İnalcık'la ortaklaşa yayına hazırlamaya başlamıştı. Bu tasarı da onun erken yaşta ölümüyle yarı kaldı.

Orhan Burian Yücel'den sonra "Ufuklar" başlığı altında yeni bir dergiyi Vedat Günyol'la birlikte çıkarmaya başladı. "*İyiye, doğruya, güzele diyerek yola çıkan*" Ufuklar, kısa sürede Türk aydınları arasında bir ilgi odağı haline geldi. Burian'ın sağlığında derginin 14 sayısı çıktı. Daha sonra Vedat Günyol, Orhan Burian adına bir özel sayı çıkardı (15-16, 1953) ve dergi yine Günyol'un çabalarıyla, Yeni Ufuklar başlığı altında 1976 yılına kadar çıkarıldı. Bu dergi çağdaş Türk yazarları için, deyim yerindeyse, tam bir laboratuvar işlevi görmüştür.

Orhan Burian'ın bir başka özelliği de eski uygarlık kalıntılarına olan yakın ilgisiydi: "*Hal Tercümem*" başlığı altında bir ansiklopedi için kaleme aldığı özgeçmişinde şöyle der: "*...En zevkli bulduğum şey gezmek, eski uygarlık kalıntılarını, zengin ya da görünümü güzel yerler görmektedir.*" Gerçekten onun Türkiye'nin belli başlı sit alanlarını sık sık gezdiğini, buralarla ilgili bilgi topladığını, notlar aldığını, gördüğü Selçuklu ve Osmanlı eserlerini de inceleyerek bunların krokilerini çizdiğini biliyoruz. 1951'de karayoluyla İngiltere'ye giderken, yol üzerindeki bütün eski eserleri gezmiş, görünümü olağanüstü olan vadilerden, yollardan, kıyılardan geçerken de buraların olağanüstü güzelliklerini yazıya dökmüştür. Eski eserleri ve sit alanlarını bir uzman gözüyle değerlendirebildiğini bıraktığı notlardan anlıyoruz. 1952 yılında önce Isparta üzerinden Alanya'ya kadar gitti. Yine aynı yıl içinde Antakya'ya kadar uzandı. Orta Anadolu'yu, Hititlerin merkezini gezdi. Sonra Batı Anadolu'da Truva, Bergama, Çavdarhisar'ı dolaştı. Dönüşünde rahatsızlandı. Mide kanseri tanısı kondu. Vasiyetnamesini yazdı ve günlüğüne son olarak şu notu düşerek evden ayrıldı ve hastahanenin yolunu tuttu: "*Taksi geldi. Kendi kendime hastahaneye gittim haberi böyle hiç beklemiyorlardı; zavallılar kimbilir ne fena olmuşlar, geceyi nasıl geçirmişlerdir! Ben de onun için mümkün olduğu kadar geç bildirdim. Kabil olsa ameliyata bile habersiz girerdim. Çünkü ölümden korkmak hiç işime gelmedi. Büyük korkum hastalığın devam ederek öldürmesidir.*"

Prof. Burian, daha çok eserler vereceği bir çağda 39 yaşında mide kanserine yenik düştü. Arkasından söylenenler yazılanlar, bu büyük insanın

kısacık yaşamını ne kadar verimli kıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Dr. Adnan Adıvar, "*Orhan Burian'ın ölümüyle genç bilim ve genç erdem büyük bir kayba uğramıştır*" derken Yücel dergisinin yöneticisi Muhtar Enata, Orhan Burian'ın büyüklüğünü şu sözlerle dile getiriyordu:

"*Bence Orhan, büyük dediğimiz bir çok insanın yüzyıl içinde bile kolay kolay başaramayacağı işi 40 yılı aşmayan kısa ömrünün günlerine sığdırabilmiş nadir insanlardan biridir.*"

Bu sözler abartılmış değildir ve büyük bir gerçeği dile getirmektedir. Ataç ise Burian'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü şu sözlerle belirtecektir:

"*Bir gönüldeşi yitirdiğime üzülürken daha çok bu ülkenin iyi bir yazarı, iyi bir düşünce adamını yitirmiş olmasına üzülüyorum. Çok şeyler umuyorduk ondan, eserini bitiremeden öldü.*"

Prof. Orhan Burian, özgür düşünceli bir aydındı. Yediği ekmeğin hakkını vermek isteyen bir sorumluluk bilinci taşıyordu. Kendisini her zaman topluma karşı sorumlu olarak görmüş ve ona karşı duyarlı davranmıştır. O, fakültedeki odasının duvarları içine kapanmadı. Yüksek medeni cesaretiyle öne atılmaktan da çekinmedi. 1947 yılında Ankara Üniversitesi'ndeki olaylar sırasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektup, onun medeni cesaretinin önemli bir kanıtıdır. Köy Enstitülerini kapatmak isteyen yıkıcı zihniyete karşı çıkışı da bu cesaretin bir başka örneğidir. Unutmamak gerekir ki o tarihlerde ne İnönü'yü "*uyarmak*" ne de Köy Enstitülerinin kapatılmasına karşı çıkmak o kadar kolay bir şey değildi. Burian'ın "*Üniversitelerimiz*" konusundaki bir yazısı, bugün bile değerini ve önemini korumaktadır. Türkiye'de bir akademi kurulması yolunda bir taslak hazırladığını da Sayın Prof. Talat Halman bildirmektedir.

Prof. Burian, hiç şüphesiz Cumhuriyet dönemi Türk aydınlanmasının önde gelen temsilcilerinden biridir.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.

Prof. Orhan Burian İçin Seçilmiş Kaynakça

Sami N. Özerdim, "Prof. Orhan Burian (1914-1953) Bibliyografyası", **AÜDTCFD**, XVI/3-4 (1958), 83-95.

Ufuklar, Orhan Burian Özel Sayısı, 15-16 (1953).

Orhan Burian, (Haz. Vedat Günyol), **Denemeler Eleştiriler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

Orhan Burian, Fotobiyografi, Gergedan, 4 (16 Haziran 1988).

Zeki Arıkan, **Kırkın Kapısındaki Genç Orhan Burian**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002.